

САНА ОЛОХ

ЧУРАНЧЫ
УЛУУХУН
КАБЫТА

ХАБЫАТ
1998 СЫЛ АЛТЫННЫ
15 КҮНҮТТӨН ТАХСАР

№ 46 (8308), ☆ 1998 сыл нуус устар 21 күнэ. Оңтүрүмүнүк. ☆ Сыаната—1,011 солкубай.

РЕСПУБЛИКА САЛААТА—МИРНЭЙГЭ

МИРНЭЙ. Нуус устар 16 күнүгүр СР Президентэ Михаил Николас манна калла. Кинин СР Правительствотун Председателя Василий Власов, Государственный Муннах (Ид Түмэн) Бэрэстэбилгаларин палататын председатели Николай Соломо, Республика палататын председатели солбуйаачы Вячеслав Филатов, Ид Түмэн депутаттары, министерстволар, бюджет промышленной предприятислар саяйааччылары арналдылар.

Михаил Николаев тутула турар «Интернациональной» рудиника сырытта. Кини «АЛРОСА» АК буолбут сүбө муннаахха кыттыны мала. Муннаахха аднаас промышленной, энергетической комплексе уонна нефть-газ салаатын сайдыларын боппурустар көрүлүнүлөр.

СНА.

1998 СЫЛГА УЛУУС СОЦИАЛЬНАЙ САКААНА

1997 сыл хаанайыстыбанын түмүктөрүн тутуунан хаанайыстыба тоһо да сырдатылдыгына иһин, сорох түмүктөрү, сыаннаралары ыратан көрөр иаада.

Биллэрин курдук, ааспыт сайын өттүртүгү-масыгар, кыстыкка бэлэмнөөргө толору усулуобуйа баар. Айылга өксүйбүт, үлүгү сайына кэлэн ааспата. Үлө-хамнас дадань онук буолбута, улуус үрдүнөн барыта 30682 тонна от бэлэмнэмнэ, буулаан 96 бырыһыан туолбута. Ол иһинер коллективнай хаанайыстыбалар 2461 тоннаны (87%), баанайынай хаанайыстыбаларда 10010 тоннаны (33%) уонна чаанайыдар 18202 тоннаны (59%) өттүлүлөр.

Ол эрээр, тоһо да ити киниэда 1996 сыл сайынналар олбох от, бурдук сортуотомаларын үрдүнөн, быйылгы кыстыкка 747 мнах сүөһүн, ол иһинер 823 манар ынадынан, 330 сылынын ынаада кыстатан туруорбят. Ынах сүөһү коллективнай хаанайыстыбаларга 1428 (былырын 1948 эбэтэр —52%), баанайыдарга 5549 (былырын 6036, —487), чаанайыдарга 15221 (былырын 15057, +164), сыгыт коллективнайыдарга 1595 (былырын 1764, -169), баанайыдарга 3251 (былырын 3543, -292), чаанайыдарга 3089 (былырын 3064, +25) кыстатылар. Ол эбэтэр улуус ынах сүөһүтүн 67% на, сыгытын 19% на коллективнай хаанайыстыбаларга, тустанан 25%-на уонна 39%-на баанайынай хаанайыстыбаларыгар, 68%-на уонна 37%-на чаанайынай секторга баар. Ити улуус үрдүнөн уонсай сыаннаралар.

Аны билигин бирдип нэбиллэһинэ тоһо сүрүн баайдаахын кытта биллэһинэ (1%-даах табыл). Манна улахан ыратык иаада сүөх, үкэ—эрдэ этилэбит, ыратыллыгыта. Огтон иккэ табылгада нэбиллэһинэ тоһо дууна, хаанайыстыба баара уонна ол иһинтэн хас хаанайыстыба тоһо сүөһүлөөх уонна олох туга да сүөһө көрдөрүлүнэ. Итинтэн көстөрүлүн, тая сиргэр олоор усулуобуйа, сир-уот баарын үрдүнөн, нэбиллэһинэ көтөх хаанайыстыбаны сүөх мала ахсаана сыһа албэн иһэр, ошон ыратык да буоллар бэйэ-бэи киллэриинин төрүмүт, даһамит буолуу, бу уустук, ыарахан көмүгө тастан, туораттан кийринэ, атыннан олорууга суоттанар сыһа ой-сааа олохсуйан эрэр кини дьаһыннарар. Тая сиргэр олоор кини, мала хаанай да туга эма, ханьы эма көмөтө хаанайыстыбалар, бэйэ бас билэр сирдэх-уоттаах буолар ой-сааааа олохсуйуохтаах, сир кытта сибээһе быстыа сүөхтээх.

Үһүс табылгада нэбиллэһинэ бирдип дуулаада ортотунан тоһо мнах, сыгыт тиксэр көрдөрүлүнэ. Табылдаттан көстөрүлүн, Кылааннаах, Кытааах нэбиллэһинэ сыаннара хамнаабат, онуун булбут курдук, улуус орто көрдөрүлүүтүн өрдүн. Таараччы эттэхтэ, улуус орто көрдөрүлүүтүгүр Чуранчы салинныкта кийрбэтэ, ол бирининтэ биллэр: манна хаанайыстыбата сүөх мала ахсаана улуус манын уонсай ахсаанын үс тымныт лантаны млар.

Дэбэти ырыһыаа, холобур быйыатынан икки сыаннараны тэһинэ көрүбүт: Соломо нэбиллэһинэ бир кийрэх тиксэр сыгыт ахсаана 1,22 эбит буулаагына, Холтодо курдук бюджет нэбиллэһинэ 0,14, ол эбэтэр 9 төгүл арыйах. Бу бир улуус иһинер олох улахан араастаанын. Атын сыаннара: Кылааннаахха, Кытааахха бир кийрэх 2 сүөһү тиксэр буулаагына. Мамдаагына 1,15 эрэ тиксэр, бу сайдаар, тугу бирининэр баалларый? Итинтэн барытын туоратан баран, улуус дьаһалтата нэбиллэһинэ сүрүн көрдөрүлүүтүгү бэлэм-сөрүдэх тирдэргэ быһаарда (4 №-дэх табыл). Уруккулуну буулаан ылынарга, чопчу хаанайыстыбанын сөрүдэхтэһинэ тугу төрүттөр, ханьык бирининэр баалларый?

Бастаанын, государство өттүтөн хонтуруон олохтоммоко, бөлүттөх барыта хаанайынай буолан, табытынан дьаһанын, бөсхө барыт дэбэди. Итинтэн государство өттүтөн модуустоох, адырыстаах көмө бирининэр олохулаабатыга, үчүгүдүк ыратыллыгыт, ааран-сууттан олохулаабут рекомендациялар, яаунай төрүмүт олохулаабут нормативтар сүөхтэ эма көмөлөстө. Кистэл буулаагыт, хаанайыстыба төрүмүт, аны-улау дэбэдибит дэбэ сир-уот ылан баран аатытар эрэ 1-2 ынахтаах, олох да бородууксуйа туттарбат, атыннан-эргининэн дьарыгырар эбэтэр куоракка, атын сиргэ көсүтө ыраанын баанайынай хаанайыстыбалары ахсааныра 70-када тиийдэ. Маны бородууктар кэм калла.

Иккиннэ, нэбиллэһинэ баанайыдарга, үч-харты сүөһүр ыларан, социальнай боппуростарынан үлүһүлүн, нэбиллэһинэ тая хаанайыстыбатын боппуростарынан олохтоотук, кэсиплээхтик дьарыктамат буолулар, илиндэрэ-атахтара тиийбэтэ. Ол түмүгүр нэбиллэһинэ сүөһү-ис ууотунан-отчуотунан, иһин структуратынан, тоһо бородууксуйа ылыларынан, ылыллыктаагынан чопчу кини да дьарыктамат, кини эма ылытар, отчуоттар да кыах сүөх буолла. Бир онук бирининэнан племенной үлэ, бородууна тунсарыкта төрүтүнэн буолар искусствонной сирдэхтэһинэ кыайан атыар турбата, бу үлэ сыгыт 1000 төбөттөн улаанпата.

Үсүһүн, иһинэ этилэбитин курдук, сир мала баран ону аналлынан туһамат, көрбөт-харайбат хаанайынай эбэтэ. Аны өг дьаһал турарыгар, ходола үчүгү эрэ өттүн, баанайыларын сомсон, арыйах сүөһүгэ сөн буолары оттоон баран өрдүгүн бырадан кэбейин баар буолла. Сайылыктаагынан курдук төрүт үгэсинт олох умнулууну, сүөһү барыта кылынар-сайынар бөһүлөктөр тула түмүлүнэ, ол содууун бары билэ сыдыбыт.

Төрдүһүн, сүөһү, сыгыт ахсаан өттүтөн ачанын кыайан тохтоулаабатыга, 1992 сыл тохсунуу 1 күнүнэн улууска 27423 мнах сүөһүлээх, ол иһинер совхозтарга 15650, чаанайыдарга 11671, оттон 13930 сыгытлаах, ол иһинер совхозтарга 11707, чаанайыдарга 2035 сыгытлаах этибит. Ошон өг дьаһал көлбөтөрүнэн сүөһү, сыгыт ахсаанын сыһа эбэтэр, урукку таһымна таһаарар сөрүк

турар, өрдүк чуолаан, сыгыт ахсаанын эбэтэһинэ.

Бэһиннэ, бийиги тая сиргэр олоор кини сирдэх-уоттаах, ханьык эма да буоллар көмөтө хаанайыстыбааах буолуохтаах дьаһал. Билигин кини государство буолбакка, бэйэтинэр эрэнэр, суоттанар кэм калла. Хаанайыстыба төрүнэн баалаах дьаһал олохтоох дьаһалтар, сир бээрэр, атын да өттүгүр күүс-көмө, ошон буолар эбэллэһинэр. Итинтэн этэн, быһааран туран улууска бу сыгыт тирдэлибит билин олоххо кийрэгүгүр билин тугу сүөхтэһинэ, ханьык төһүүлэр баалларый?

Кыстатан туран, Улуус Муннарын XV сессиятын быһаарытыгар олохуран, нэбиллэһинэ баар эма-сирдэхтэһинэ, кылаастарын ээи туран, байылыгы тая хаанайыстыбатын боппуростарга содубулааны статуа бэрилинэ, эбэллэһинэ чэрчэ чуолкайданын. Ошон мантан мала нэбиллэһинэ иһинер сир уонна тая хаанайыстыбатын боппуростарынан чопчу дьарыктаматтар, иһинтэ үлэ-хамнаа төрүнэччилэринэн, ууоту-отчуотунан ылыллыктаагынан буолуохтара. Нэбиллэһинэ бу салаага сыйыаннаах боппуростар, хаанайыстыбанын, бөс билин көрүгүтүн тутууга сүөх, кинилэргэ түмүлүүхтөрө, кинилэринэн сүрүнэһинэр. Иккиннэ, нэбиллэһинэ сирдэхтэһинэ бигэргинээтэх нэбиллэһинэ социальнай-экономическай сайдыларын баалаарыгар бу тирдэлибит сыаннаралар төрүт буолуохтара. Ол иһинтэн нэбиллэһинэ иһинер бас олох көрүгүтүнэн, бирдип хаанайыстыбанын үчүгүдүк ыратан, нэбиллэһинэ кытта сүбөлөһөн, адырытынэн баран ылынар, сокуон тэһэ күүһүгүр кийрэр иаада. Маны сирдэх табыллыгыт иһинтэ бийлэһинэ бийлэһинэ бийбардааччыларын кытта иһа сирдэхтэһинэ үлэһинэлэрэ, эһинтэһинэ-сирдэхтэһинэ сыйыаннаахтара эрйиллэр.

Үсүһүн, арыйах хонустуагыта Ид Түмэн тая хаанайыстыбатын кооперациялаагыт тутуунан күүнү ылына. Бу Сокуон тахсарын кэһининтэн үһүс сыгыттар дэ күн сирин көрдө. Ринох, ол аата, олох бэйгэ бийиги күүһү түмүгү, түмүгүгү күһийдэ. Ол тыман баран, коллективизацияны кооперацияны кытта булуктуу сүөхтээхтэһинэ, бийиги коллективизацияны ааспыт дьоммут. Кооперациялаан үлэһинэ бастаах саалааһыннара, ошоттара да билинэ эма бааллар. Бу саалааһыннарга тирдэһин, кооперация сүрүн хайыскаларын буолуохтара: сир үлэ, сыгыт, сибининэ иһинтэ, МТС-тар төрүмүт курдуктар. Ол тыман баран, кооперацияны Сокуонга олохуран олохтоотук төрүнэчтэһинэ, уруккулуну муоданы баалаан хамнаанын курдук ылына.

Түмүккэ бу тирдэлибит социальнай сакаастары толорууга иһинтэ баанайыстар үрдүн эһинтэһинэ-тэ уонна үгэс төрүгүр, өйдөтөр үлэни ыстаталара, өгтөн нэбиллэһинэ өйөн, тус бэйгэти иһинтэһинэ көрөн ылынара, мларэ эрйиллэр.

Н. ПОНСЕЕВ,

улуус дьаһалатын баанайыс солбуйааччы.

01. 01. 1997 с.

01. 01. 1998 с.

1 №-дөх ТАБЫЛГА

Нэбиллэһинэ	ынах сүөһү			сыгыт			ынах сүөһү			сыгыт		
	б-та	ынаа	рем.	б-та	биз	сиб.	б-та	ынаа	рем.	б-та	биз	сиб.
Алабар	1864	496	75	539	368	312	1236	434	160	508	343	90
Бахсы	610	230	25	151	103	61	591	202	40	170	118	17
Болтоно	1064	393	89	456	326	87	1101	412	150	431	371	55
Болугур	1086	726	174	1143	691	175	1475	620	100	1093	687	87
Кылааннаах	816	274	58	299	207	34	816	285	45	298	215	22
Кытааах	1055	451	58	279	221	50	1083	402	60	284	198	19

(Вүтүүтүн 2 стр. көр).

1998 СЫЛГА УЛУУС СОЦИАЛЬНОЙ САКААНА

(Бүтүтэ, Илал 1 арг. көр).

Мууудай	1224	447	79	412	313	81	1234	423	50	404	243	57
Соловьев	1079	503	83	683	509	153	1133	485	80	780	568	83
Сылаа	1223	722	132	862	493	234	2002	704	150	878	524	120
Төлөй	530	242	28	223	106	72	318	183	25	334	144	34
Одзулуун	1248	648	116	827	415	258	1706	812	150	839	410	130
Хадвар	1381	547	140	577	374	52	1132	400	80	477	318	24
Хатылы	1154	416	08	539	439	175	1121	389	00	534	369	70
Хайахсыт	1084	407	81	318	211	68	1072	361	44	320	188	10
Хоптодо	1983	780	82	298	228	208	2008	1034	70	186	130	117
Чакыр	1172	439	53	410	302	66	1019	400	60	462	281	47
Мандыахы	150	55	4	11	7	17	96	46	10	7	—	3
Кемо хай.	29	8	—	192	48	—	—	10	—	336	208	—
Чураачы	2932	1158	100	344	285	202	2833	1083	130	209	100	90
Барыта:	23079	8963	1422	8289	5722	2305	22233	8144	1400	8271	5472	1149

2 №-дех ТАБЛИЦА

	Наһыл. ахс.		Хабары. ахс.		Бары көрүмтө, туту да суол мул	
	1997 с.	1998 с.	1997 с.	1998 с.	1997 с.	1998 с.
Аларар	839	834	204	207	45	60
Баксы	487	422	192	133	50	51
Болтоно	684	650	182	168	13	5
Болутур	1284	1280	392	388	8	88
Кылааппах	403	610	103	111	18	33
Кылааппах	549	531	174	180	48	50
Мууудай	938	862	284	281	48	50
Соловьев	594	648	124	150	20	37
Сылаа	1277	1271	257	259	43	39
Төлөй	405	397	104	105	24	20
Одзулуун	1257	1226	357	342	105	91
Хадвар	671	668	186	109	22	38
Хатылы	789	780	238	225	44	42
Хайахсыт	647	657	179	185	28	33
Хоптодо	1300	1377	436	427	70	74
Чакыр	547	573	174	180	37	42
Чураачы с.	7033	7105	2343	2307	1470	1489
Ул үрүмүм	19863	19387	5981	5877	2100	2238

3 №-дех ТАБЛИЦА

Наһыл ахс.	Ылаах сүөлү		Ылаар мууа		Тыныгы бу-та		ол шыгыам бар	
	1997	1998	1997	1998	1997	1998	1997	1998
Аларар	1,03	1,48	0,6	0,52	0,04	0,61	0,44	0,41
Баксы	1,52	1,40	0,57	0,48	0,37	0,40	0,25	0,28
Болтоно	1,56	1,08	0,57	0,63	0,67	0,06	0,48	0,57
Болутур	1,29	1,15	0,56	0,48	0,83	0,80	0,53	0,54
Кылааппах	2,02	1,90	0,68	0,70	0,69	0,73	0,51	0,52
Кылааппах	1,92	2,04	0,82	0,78	0,54	0,53	0,40	0,37
Мууудай	1,30	1,43	0,48	0,50	0,47	0,47	0,33	0,28
Соловьев	1,82	1,75	0,85	0,75	1,15	1,22	0,80	0,86
Сылаа	1,50	1,58	0,57	0,55	0,08	0,00	0,30	0,41
Төлөй	1,33	1,30	0,52	0,48	0,55	0,59	0,41	0,38
Одзулуун	1,39	1,44	0,52	0,50	0,50	0,52	0,33	0,33
Хадвар	2,00	1,08	0,82	0,90	0,86	0,71	0,52	0,52
Хатылы	1,44	1,40	0,53	0,50	0,70	0,68	0,50	0,47
Хайахсыт	1,64	1,63	0,63	0,55	0,49	0,50	0,33	0,29
Хоптодо	1,46	1,46	0,57	0,50	0,22	0,14	0,17	0,14
Чакыр	2,14	1,78	0,80	0,70	0,70	0,81	0,55	0,48
Улууна орт.м	1,57	1,53	0,61	0,56	0,64	0,64	0,62	0,43
Чураачы с.	0,42	0,39	0,10	0,15	0,05	0,03	0,04	0,03

01. 01. 89 с.

4 №-дех ТАБЛИЦА

	Ылаах сүөлү		сыгы		сыгы		Түт (хонна)	от (тонна)	Бурдук (га)	Хортуон-пуй (га)	Хайахсыт (га)
	В-та	ылаах	реп.	б-та	бю	бю					
Аларар	1320	520	180	600	370	140	376	128	100	—	—
Баксы	810	220	40	500	130	25	180	22	—	—	—
Болтоно	1180	500	150	1250	760	130	480	150	180	—	—
Болутур	1535	680	100	350	240	30	225	54	450	—	—
Кылааппах	850	310	45	330	220	30	940	107	—	—	—
Кылааппах	1100	410	60	380	280	80	350	89	100	—	—
Мууудай	1280	450	50	620	630	120	350	150	250	—	—
Соловьев	1480	580	80	930	570	180	500	130	224	—	—
Сылаа	2080	790	150	280	180	120	140	32	100	—	—
Төлөй	530	280	25	750	450	195	480	96	500	—	—
Одзулуун	1880	700	150	585	355	35	350	80	—	—	—
Хадвар	1180	445	80	625	400	100	300	82	—	—	—
Хатылы	1460	425	80	380	210	60	220	80	500	—	—
Хайахсыт	1100	400	80	220	140	210	500	110	580	—	—
Хоптодо	2080	730	70	540	280	80	380	54	—	—	—
Чакыр	1080	435	80	245	270	130	445	118	—	—	—
Чураачы с.	2810	1180	130	8345	6017	1710	6000	1580	3135	31	9
Барыта:	23115	8885	1480								

—Кэргэншгэр Акулина Афанасьевна, оюолору
гар, биегээ төрөөбүтүтэритэр, аймахтарыгар, Ни
колай Гаврильевичы кытта 1908—1915 сыллар
Кытаанын орто оскуолатыгар биегээ үөрөмү
дөөтүгөр, табавыттар.

Автор сурутар этиллэр
санаа редакция позициятыгар
малды сөн түбэлэр буолбатах.
Сурукка мыйылар чакчылар
иһрдыктаахтарыгар эппиэти-
нэни автор түс байыто сүтөр.